

חברה פוגשת מגפה: הקדמה

אלכסנדרה קלב*

גיליון מיוחד זה של סוציולוגיה ישראלית נותן במה להערות מחקר שהן תובנות ראשוניות סביב חומרים אמפיריים אשר נאספו בחודשים הראשונים של מגפת הקורונה, מחדש מרץ של שנת 2020, בימי סגרים ובתקופה שבין הסגרים. הגיליון נערך בזמן אמת, כשאנו עדיין לא מחוסנות מספיק על מנת לגבש תובנות תאורטיות מורכבות, והשינויים מהירים מכדי לייצר ולנתח בסיס נתונים מקיף. הערות המחקר מסמנות תיעוד סוציולוגי דחוף של הווירוס כבעיה חברתית, ובה בעת הן גם יוצרות ארכיון של הדמיון הסוציולוגי שהופעל ושל שיטות המחקר שבהן השתמשו בעת המשבר עצמו לבניית רפסודת הידע הסוציולוגי במים הסוערים. התוצאה עולה על סך החלקים.

הגיליון מציג 25 הערות מחקר הפורשות קשת רחבה של סוגיות במפגש בין חברה ומגפה ומתבססות על מגוון שיטות מחקר – מסקרי רוחב ואורך, דרך אתנוגרפיות וירטואליות ודיגיטליות, נטנוגרפיות, יומני שדה וראיונות עומק, ועד ניתוח טקסטים מהתקשורת וניתוח תנועה במרחב. הגיליון גם מארח את לקסיקון הקורונה, שנערך בידי אורי רם, שלמה סבירסקי וניצה ברקוביץ' בשיתוף פעולה עם מרכז אדוה, ואשר נושא דברי הקדמה פרי עטם של עורכיו. הלקסיקון כולל גם הוא מחשבות בזמן אמת על נושאים חברתיים אשר קיבלו משמעות חדשה עם המגפה. יחד, הערות המחקר ולקסיקון הקורונה תורמים לסוציולוגיה הישראלית כלי עבודה לשיח, למחקר ולכתיבה על המפגש בין חברה למגפה.

הערות המחקר אינן מתמיינות במיון חד-חד-ערכי. ממיפוי תמטי עולה כי הקטגוריה השכיחה ביותר קשורה לסוגיות מרכזיות בסוציולוגיה פוליטית. חמש הערות מחקר בוחנות היבטים שונים בכיפוליטיקה ובביואתיקה של ניהול הגוף החי של פלסטינים, מהגרי עבודה ואזרחים, נשאי נגיף פוטנציאליים והגוף היהודי המת. שתי הערות נוספות מצביעות על האופנים שבהם ניהול המגפה מעצים ומאגר כאחד את כוחה של המדינה, ושלוש אחרות מעניקות זוויות מבט שונות מאוד על מחאה בימי המגפה. סוגיות סוציולוגיות קלאסיות של ריבוד ואי-שוויון מעמדי, אתנו-לאומי, אזרחי ומגדרי בשוק העבודה ובמשק הבית דומיננטיות גם כן ומופיעות בשמונה הערות מחקר. לעיסוק באי-שוויון נוספת גם התייחסות להשפעת הפגיעה הכלכלית על דפוסי צריכה סביבתניים. ההיבט הפנומנולוגי בא לידי ביטוי בארבע הערות מחקר העוסקות בעולם המשמעויות החדש, או החדש-ישן, שנחשף בזמן המגפה סביב הבית, האוכל והבידוד וסביב מובלעות הציבורי בתוך הפרטי, אם בעת הלימודים בזום או בעת ישיבה במרפסת. השפעת המגפה על החברה החרדית עומדת במרכזן של שלוש הערות מחקר, והערה אחת מתייחסת להשפעתה המפתיעה של המגפה על חסידי הארץ השטוחה.

* תודה לחברי מערכת סוציולוגיה ישראלית, ובייחוד ליהודה שנהב, נסים לאון וניצה ברקוביץ', על עזרה בשלבים שונים של הכנת הגיליון. תודה לדנה וקנין על ההשקעה והמסירות הרבה בהכנת הגיליון. הוא לא היה נהגה לולא הידיעה כי דנה תהיה שותפה לעשייה.

כאמור, אפשר למפות את הערות המחקר בגיליון ביותר מדרך אחת. הקריאה שנהנית ממנה יותר מכול היא זו שמייצרת השערות ראשוניות לגבי השפעת המגפה, ומחלקת את ההערות לכאלה שמצביעות על תוצאות צפויות של המגפה ולכאלה שמצביעות על תוצאות בלתי צפויות שלה; ההערות שגורסות כי המגפה מעמיקה מבנים חברתיים לעומת ההערות שרואות בה הפרעה. לפעמים שתי הזוויות מוצגות באותה הערה. את המיפוי הזה אציג כעת.

העמקת אי־השוויון

משברים מקצינים פערים חברתיים. ואכן, רבות מהערות המחקר מצביעות באופן אמפירי על העמקת אי־השוויון בעת המגפה ועל הארכיטקטורה של אי־שוויון זה. המגפה פוגעת בביטחון התעסוקתי וביכולת המימון של עובדים ועובדות ללא השכלה אקדמית יותר מאשר בעלי השכלה אקדמית (ליפשיץ ואלון), והיא פוגעת בעובדים ועובדות בהסדרי עבודה קבלניים, זמניים וללא ייצוג קולקטיבי יותר מאשר במי שיש להם ייצוג קולקטיבי (קריסטל, מונדלק, הברפלד, כהן ויעיש). ממצאים אלו מאתגרים את השיח הניאו־ליברלי והפופוליסטי לגבי פקיעת תוקפם של ההשכלה הגבוהה ואיגודי העובדים, וממחישים את ההגנה הכלכלית שמוסדות אלו מספקים בשעת משבר. יתרה מזו, העמקת אי־השוויון החברתי מעמיקה גם את הנזק הסביבתי (פלג מזרחי וטל), והדבר מדגיש עוד יותר את חשיבות מוסדות מדינת הרווחה המספקים הגנה כלכלית.

המפגש בין חברה למגפה העמיק גם את הסגרגציה האתנו־לאומית בישראל. בעשורים האחרונים מדינת ישראל מחבקת את המעמד הבינוני הערבי הפרופסיונלי בה בשעה שהיא מרחיקה את האזרח הפלסטיני. המיליטריזציה של השיח הרפואי בעת המגפה הפכה את אנשי ונשות הרפואה הפלסטינים לגיבורי מלחמה, אך למרות מאמצייהם של אקטיביסטים, ההכרה בהם לא ערערה את הגבול הפוליטי האזרחי בקרב היהודים והפלסטינים כאחד (שלו). המשבר חידד אפוא את הפער בין ההכרה בערבים כאינדיווידואלים בשוק העבודה ובין ההכרה בקולקטיב הפוליטי.

התמודדות עם המגפה עיצבה מחדש את הגבולות בין הציבורי לפרטי כך שהבית הפך לאתר מחיה אינטנסיבי. זוהי דינמיקה שאינה אופיינית למשברים כלכליים רגילים. הערות מחקר אחרות מראות כי המשבר העמיק את יחסי אי־השוויון המגדריים משום שהוא החזיר הביתה בעיקר נשים, ומשום שהן שבו למרותם של היחסים הפטריארכליים. כך, למשל, החזרה הביתה תיעלה את הנשים הפלסטיניות אל תפקידיהן המסורתיים על חשבון השתתפותן בהשכלה הגבוהה (מלר), העמיקה את הפערים המגדריים בחלוקת העבודה בבית על אף העלייה בריווח הגברים על עבודה במשק הבית (קריכלי־כץ ושמיר; הרצברג־דרוקר, יעיש וקריסטל), והגבילה את יכולתן של נשים להתפרנס (הרצברג־דרוקר, יעיש וקריסטל). היא גם הובילה לעלייה בריווחים על אלימות מגדרית פיזית במשקי הבית,¹ עלייה האופיינית לתקופות משבר. עם זאת, הפער הגדול בין מספר הריווחים למוקדי הסיוע ובין מספר הריווחים למשטרה מעיד

¹ משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. (2020, 8 ביולי). במהלך חודש יוני: 1,309 פניות על אלימות במשפחה הגיעו למוקד 118 של משרד העבודה והרווחה [הודעת דוברות].

על הקושי החברתי המתמשך למרוד את האלימות הביתית ולמגרה (אריאל, לוי אריאל ועמרים). המשבר אפוא הנכיח מחדש והעמיק את אי-השוויון המגדרי בספרה הביתית.

הפרעת המובן מאליו

ואולם מקריאת הערות המחקר עולה כי הווירוס לא רק מעורר מחלות רקע ומעמיק יחסי כוח ואי-שוויון; הוא גם פורע אותם. השינויים במובן מאליו שהמשבר הבריאותי יצר מסמנים צומת היסטורי, שאמנם חושף מבני עומק של יחסי כוח ואי-שוויון, אבל גם מציע מרחבים חדשים של פעולה ומשמעות. הפרעת המובן מאליו מפיתה חיים באפשרויות שאברו בתהליך המיסוד של הכאן והעכשיו. ברבות מהערות המחקר עולה כחוט השני הדואליות של המשכיות ושכירה, של דיכוי והזדמנות, של תוצאות צפויות ובלתי צפויות.

מקור אחד של תוצאות בלתי צפויות מגיע מהדיאלקטיקה שטמונה בהקצנת תהליכים שקדמו למשבר, המובילה לאתגורם. כך, בחסות הווירוס, הורחבה הריבונות הקולוניאלית והקפיטליסטית דרך שליטה על הסדרי הלינה של פועלים פלסטינים ודרך מסחור זמנם וחופש תנועתם של עובדי בניין, עובדות סיעוד ועובדי קלאות. אולם בד בבד, הקצנה זו של הביופוליטיקה יצרה מאבק על זכויות. לינת העובדים הפלסטינים בישראל עוררה ארגוני זכויות לדרוש כי יוסדרו תנאי המגורים והביטוח שלהם, והתלות הגוברת בעובדים בענף החקלאות הגבירה את כוח המיקוח של מהגרי העבודה (ברדה וגרינברג; קורלנדר, נייזנה ושמיר). ובאופן כללי יותר, אמנם סוגיות ביאותיות כגון איכונים אוכלוסייה, הגבלות תנועה ואף סנקציות על מתנגדי חיסונים אינן חדשות, אך בזכות הקצנת הפוליטיזציה שלהן אפשר לדמיין שיח ביאותי חדש, כזה המדגיש את ההקשר החברתי הרחב שבו הוא משוקע ושבו צריך לעסוק (בועז ודוידוביץ').

דוגמה נוספת להקצנה הנושאת בחובה אתגור עולה מהערת המחקר על הריכוזיות הגוברת של המדינה בשוק העבודה בחסות המשבר (בונדי). בניגוד למשברים קודמים בישראל, ובניגוד לנעשה במדינות רבות אחרות, הסדרת שוק העבודה בסגר הראשון נעשתה באופן חד-צדדי שהחליש את העובדים והעובדות והעמיק את תהליכי הניאורליברליזציה. אולם בה בעת, צמצום המרחב הפוליטי של יחסי העבודה הביא להתארגנויות חדשות של עובדים ועובדות ושל בעלי ובעלות עסקים קטנים. תגובות אלו יוצרות באורח פרדוקסלי דינמיקות שמאתגרות את ההיגיון הניאורליברלי.

מקור שני של תוצאות בלתי צפויות של המגפה מצוי בהפרעת היומיום, השגרה והקהילה. כמה הערות מחקר מאירות אופנים שונים שבהם הפרעת השגרה בחברה החרדית תרמה לשרטוט מחדש, גם אם זמני, מלמטה, של קהילות המבוססות על שכונות ולא על בתי כנסת או מוסדות חינוך, ולחלוקת עבודה חדשה בתהליך הסוציאליזציה (ברם, מקובסקי ואטיאס). המשבר גם תרם לביקורת ולניסוח אוצר מילים חדש בשיח על סמכות בחברה החרדית (שמוע-ניר, כהן ורזפורקר-אפפלד) ולאתגור כמה מן העקרונות הבסיסיים שעליהם מושתתת החרדיות, כגון התבדלות, ניתוק מאמצעי התקשורת וחשיבות לימוד התורה (שמריהו-ישורון ושטרן).

הפרעת השגרה באה לידי ביטוי גם בשינוי יחסי כוח, עם פעולתו של הווירוס כשחקן חדש בזירה. כך, המגפה יצרה תלות הדדית בין הרשות הפלסטינית לישראל במלחמתן באויב המשותף החדש. המדינה, בניסיונה לנהל את המשבר הבריאותי מול הרשות הפלסטינית, מצאה

עצמה בעמדות שדורשות שיתוף פעולה ואף בהיפוך תפקידים וחריגות מיחסי הכוח הרגילים (גוטקובסקי). שיתוף פעולה רווי סתירות התקיים גם בין המדינה לרבנות הראשית בנושא הטיפול בגופות המתים מהווירוס, באזור הספר שבין דרישות התאולוגיה לאלו של הפרקטיקה הרפואית. מנגנון ה"קריזה" בין המוסדות, שהפך ל"מצמוץ", מאפשר לשיתוף הפעולה להתקיים למרות הסתירות שהוא טומן בחובו (ונה, פלדמן-זאיקה וחזן).

הערות מחקר רבות מצביעות על האופנים שבהם ההפרעה המשברית מציפה משמעויות ישנות וחדשות. הקוביות השחורות בשיחות הזום, אשר הפכו לסמלי המשבר, משמשות באתנוגרפיה וירטואלית של הוראה מרחוק כנייר לקמוס לחשיפת ההגדרות הסותרות של אינטימיות ורגש – אלו של הסטודנטים והסטודנטיות ואלו של המרצים והמרצות (גרצקי). סדרה של הערות מחקר מראה כי, אולי באופן מפתיע, ייאוש אינו ממלא מקום מרכזי בפנומנולוגיה של המשבר. תצפיות וראיונות עומק מעלים כי חוויית הבידוד הפגישה מבודדים ומבודדות עם תחושות של נוסטלגיה, געגוע ותקווה (חג'ג' ברגר), ניתוח שיח ברשתות החברתיות מראה כיצד הריחוק החברתי הוליד מחדש את חוויית המרפסת כמובלעת פרטית-ציבורית (טאובר-פאוזנר והשימושי-יפה), וצריכת מזון בעת המשבר מוצגת ביומני סטודנטים לא רק במונחי חוסר או ביטוי לחרדה ובדידות, אלא גם כטקס משפחתי וחברתי וכיצירת קשר מחדש למקומי (לוז). תקווה וחיבור למקומי מתבטאים גם במחאה החברתית, בחיבור המחאה הסביבתית הגלובלית לפוליטיקה המקומית (פישר) ובריקוד ותנועה בעת המחאה, המסמלים שחרור ודיכוי כאחד (אופיר). בניגוד לממצאים על תקווה ומחאה, חסידי הארץ השטוחה, שאפשר היה לצפות כי המגפה תאשרר את המערכת האפיסטמולוגית שלהם, הגיבו למגפה בהפתעה ובייאוש. החשדנות בעתיד, כך מציעים הנתונים הראשוניים, מזינה את עצמה בשגרה מתמשכת, אך מימושה אינו אפשרי (קליין אורון).

הפרעת השגרה מקבלת משמעויות שונה עבור אלו שנמצאות בעוני עמוק, כזה שגם משבר הקורונה לא הביא על רוב האוכלוסייה. עולם המשמעויות וההתנסויות של המעמד הבינוני, שמשתקף ברוב הערות המחקר, מתגלה כרחוק מאוד מדיאלקטיקת השגרה המשברית שחוות נשים בעוני ומחוסר האונים המשתקף בתייעוד העצמי של נשים בעוני המתמודדות עם המגפה (לוי, ברוחשי ששון, קפלן, ביטון וכהן-בנלולו).

לסיום הקדמה זו, כדי לשים במרכז את אלו שנמצאות בדרך כלל בשוליים אצטט כאן מתוך הערת המחקר שלהן את מילותיה של ריקי כהן בנלולו על חיים חשופים:

בוקר טוב יש כאלו שמופתעים

שבזמן משבר פתאום המדינה נוטשת

ואני אומרת אין על הקורונה הזאת להראות בדיוק איך מי שכל חייהם נתונים במשבר מתמשך היו נראים ויותר גרוע ממה שאתם חווים היום גם לפני הקורונה.

כי עוני זה מבחירה וזה

ואל תעשו פסים או ציפורניים

וחלילה אל תשתו קולה

ותמכרו את הסמארטפון ואז יהיה לכם מה לאכול

כמו שנאמר לא לעולם חוסן

וחכו תכף הוצאה לפועל וגם תכירו את הריביות

ואם נותנים לכם לימונים תעשו ריבה כי לימונדה זה סתם פארש.